

Vajda Gábor

Ristić „avantgárd” színházának fogadtatása

A nyolcvanas évek közepére elmélyült a szabadkai Népszínház válsága. Az igazgatókat gyorsan kifárasztották a belső viszályok, s gyakran váltották egymást. A munkatársak közel sem egyformán vették ki részüket a munkából. A két fizetett rendezővel működő művészkáderállomány (színészek, zenészek stb.) a színház dolgozóinak alig a harmadát tette ki. A színház renoválása lassan folyt, pedig voltak, akik 130 év után a legszívesebben felszámolták volna ezt az intézményt, míg mások a kényszerigazgatásban láttak átmeneti megoldást. A műsorpolitika nem volt közönségtoborzó, de ugyanakkor elit jellegű sem. A színházértők száma nem hogy növekedett volna, hanem inkább csökkent. A fajsúlyosabb drámaelőadásoknak nem volt közönsége. Legfeljebb az olyan darabot nézték meg viszonylag sokan, mint amilyen a Csáth művei alapján készült **A varázsló halála**, ám ebben is inkább csak a vetkőző jelenetek voltak érdekfeszítők számukra. Csupán a könnyű műfaj iránt volt nagyobb érdeklődés. Ezek az előadások megérték a 70-80 repríz, szemben a tartalmasabb darabok 10 megismételt előadásával.

A krízist a sajtó nem hallgatta el. Dudás Károly írta a 7 Napban (1984. VIII. 10.), hogy a közönség szinte egyáltalán nem látogatja a művelődési rendezvényeket. Emiatt kellett a Népszínháznak időnap előtt évadzárást tartani. A szomorú eseteket a publicista csak az Életjel és a Kanizsai Íróklub eredményes munkájával tudja ellenpontozni. S azzal vigasztalódik, hogy Magyarországon sem jobb a helyzet. A lényeges különbségről azonban ekkor még nem beszélhet.

Maguk a színészek is elégedetlenkedtek. Kovács Frigyes tiltakozik, hogy a szabadkai Népszínház tradíciójáról szólva komolyan veszik az országban a „kulcsok” révén megszerzett „hírt és a nevet”. (N., 1990. IX. 19.) És Kasza Éva is utóbb úgy emlékezik, hogy a hetvenes évek második felétől (vagyis akkortól, amikor más vonatkozásokban is felszínre kerültek az 1973/74-es visszarendeződés tévedései – V. G. megjegyzése) esett a színvonal és apadt a nézők száma. Ettől függetlenül a színésznő szerint megtették az

előkészületeket a színház fölújítására. A makett sokáig az előcsarnokban állt és „súlyos milliókat” utaltak át, amelyeket elherdáltak (CS.K., 1991. XII. 26.). Brenner János meg is nevezte ezt az összeget – 4,5 millió dinárt – amelynek nagyobb részét Szabadkának abban az időben porondra lépett művészi prófétája a zsinagógában költötte el (N., 1990. VIII. 22.).

Szabadka művelődésének felelősei érthetően sokáig tanácstalanok voltak. 1985-ben azonban kapóra jött nekik Ljubiša Ristić, a már neves rendező, aki Maribor, ill. Bitola helyett a szabadkai ajánlatot fogadta el. Ristić állítólag kiválóan beszél olaszul és angolul, elsajátította a szlovén nyelvet, s magyarul is meg akart tanulni. Kezdetben fűt-fát ígérve hízelgett a szabadkaiaknak. Átugorni akarván az európai népművelő színházmodell, a határváros eddigi hátrányát radikálisan az előnyévé akarta változtatni. Szerinte innen rálátás nyitható a magyarországi színházi életre is. S ez állítólag azért fontos, mert a jugoszláv kultúra híjával van az európai kultúra hatásának, különösképpen a magyarének, ami föltétlenül pótolandó. Így aztán nem egyszerű fejlődés, hanem reneszánsz várható ott, ahonnan elmentek vagy elkíváncoztak a legjobbak. A változás – Ristić elképzelése szerint – néhány megtervezett programú év alatt meghozná a gyümölcsét.

Ősztől az új színházi vezető ennek szellemében kezdett működni. A taktikai érzékének jeleként levélben kérte a közönséget, hogy segítse. Így tette közhírré, hogy október 12-én gyönyörű új színház nyílt, a zsinagóga, s hogy még ebben a hónapban a város több pontján bemutatják a Madách-kommentárokat, mindkét társulat és vendégszínészek közreműködésével, szimultán fordítással. A látogató jelentkezhet a megadott telefonszámon és jegyet igényelhet.

Viszont már a kezdetekkor is kilóg a lóláb, minthogy Ristić már ekkor ellentmondásosan nyilatkozott. Egyfelől agyondicsérte Szabadkát mint a vajdasági magyarság fő hagyományőrző városát, az urbánus kultúrát (a zágrábit is), tudomásul véve a lakosságcsökkenést, a gazdasági háttérbe szorulást. Másrészt

azonban egy sajátos vitalista filozófia nevében a konzervativizmust a hullalét jelének tartotta, s egy posztavantgárd, ill. posztmodern koncepció által akart újat teremteni a kimúlt helyett (vö. M.SZ., 1985. IX. 8.).

A probléma az, hogy a haldoklót az utolsó rángatózásában őszinte értékelés esetén lehetetlen dicsérni. A pangás, a színházi kultúra üressége, a felelős emberek tehetetlensége ui. merő ellentéte a (szocialista) polgári gerinccességnek, hagyományörzésnek. Ristić tehát a romokat tovább rombolni, az eutanáziát fölgyorsítani, s emellett egy teljesen új kultúrát teremteni jött Szabadkára, jóllehet csak a pusztító tevékenységét sikerült kiteljesítenie. Hogy a rendező mögött belgrádi politikai erők is állhattak, azt abból gyaníthatjuk, hogy eleve többet tudott a határváros művelődési és gazdasági körülményeiről egy színházi embernél, s hogy többnyire igen taktikusan nyilatkozott, egy stratégia elképzeléseihez igyekezve tartani magát.

Erre az utal, hogy Ristić, akinek nem lehetett különösebb oka, hogy szeresse a magyarokat, kezdetben a vajdasági magyarok központjává akarta avatni Szabadkát. Emellett a magyarországi színházi élet (kultúra) általi támogatásra is spekulált, aligha függetlenül a tartomány-központúsággal szembeni ellenszenvétől, az erősödő szerb nacionalizmus egyik uralkodó szlogenjétől, az autonómiaellenességtől. A Tartományi Művelődési Öngazgatási Érdekközösség ugyanis – vele szemben – a nemzetiségek egységének megbomlását s az új színházi előadások kisvárosi művelődési otthonok általi befogadhatatlanságát, a jegyek megfizethetlenségét, és – kissé szemforgató módon – a tájolás valószínű megszűnését nehezményezte (vö. M.SZ., 1985. IX. 29.).

Ristić rendkívüli jelensége elsősorban a politikusokat és a neki megfelelő színészeket szédítette meg. Kovács Frigyes ennek kapcsán szegezi főnöke mellének a következő vádat: „1985 nyarán és őszén... magasztos célokat szolgáló, a mindig dicső jövőnk ölünkbe pottyantásának már-már kézzel fogható lehetőségével kápráztattad el a tehetetlenségükben, tehetségtelenségükben és saját butaságukban fetrengő szabadkai funkcionáriusaink és vezetőink egész hadát. A gerinc nélkül született vagy elgerinctelenített, a saját ostobaságukat, tehetségtelenségüket beismerni még a tükör előtt sem merő színészek (a kivételnek mindig tisztelet) áhíttal, alázattal néztek rád, a nagy mágusra, a csodatevőre, mert elhitték neked a nagy meggyőző erővel hirdetett állításodat, miszerint »mindenki átugorhatja a két métert, csak nem tud róla...«” (N., 1990. VI. 27.).

A csődélménytől már igencsak megcsömörlött kultúrunkások és színházi szakemberek többsége elkábult a nagyhírű rendező megalomán terveitől. Podolszki József, Csordás Mihály, Barácius Zoltán, Faragó Árpád, Szöllősy Vágó László, Bartuc Gabriella – legalábbis kezdetben – érthetően magát a megváltást várja az új színházi fenoméntól.

Csupán két ember figyelmeztetett arra a veszélyre, hogy egyfelől Szabadka és a vajdasági vidék művelődési szükséglete, másfelől a ristíci színházkonceptió távolbalátása nemcsak, hogy nem felel meg egymásnak, hanem a bejelentett formában rontja egymást. Először Garai László a Képes Ifjúságban (1985. X. 2.) minősítette megalomániásnak az új színházat. Majd néhány napra rá – ugyancsak Újvidéken – Gerold László (M.SZ., X. 6.). Ő anélkül, hogy kétségbe vonta volna a Ljubljában, Zágrábban egyébként már csődöt mondott neves rendező tehetségét, szóvá tette a helyi igényekre fittyet hányónak a prepotenciáját. A színházkritikus tisztában volt vele, hogy a szabadkaiak megszokták a repertoárszínházat, s hogy ezután semmi biztosat sem kaphatnak. Az intézmény önfenntartó képessége is kétséges volt a számára. Gerold nem kételkedett az új színház szükségességében, pusztán annak méreteit és ambícióit kifogásolja. S előre tudta: a bábeli nyelvzavar a magyar színházi nyelvet fogja tönkretenni, s a vidéki előadások is megszűnnének. A kritikus még ennél is tovább megy, s az Újvidéki Színháznak mint városi színháznak a létjogosultságát húzza alá, noha annak alapproblémáját nem vetheti föl. Pedig a tartományi főváros magyar nyelvű színháza nem ott (a Telepen) létesült, ahol a legtöbb magyar él, s nem az elméleti szocialista erkölcsnek megfelelő Magyar Színház nevet viseli, szemben a Szerb Nemzeti Színházzal, amely a szerb Athénban magától értődően szerb jellegű, tehát egyértelmű nacionalizmus ennek külön kihangsúlyozása.

Ristić „kommentárjainak” a bemutatója vízvázalasztó volt, mert két táborra osztotta az embereket. A közönség többsége cirkusz jellegűnek tartotta az előadást, s nem tetszett neki. Az újságírók többsége is kritikusan kezdte méregetni Ristić tevékenységét. A rendező mindenesetre a sajtónak adott nyilatkozataiban a szellemi szélhámos benyomását keltette. A pop art és a happening között ingadozva képtelen volt meghatározni a törekvése lényegét. Nagyot mondva az angol szenzualisták és a gnoszeológusok szellemében jelölte meg az útmutatóit, szükségesnek tartva az eklekticizmust. A rombolást viszont azzal az ürüggyel nyilvánította fontosnak, hogy

az új értelemhez állítólag az érzetek megsemmisítésével lehet eljutni. S mindezt – alighanem a számmisztikára hagyatkozva – 7 év alatt akarta megvalósítani. A nyilatkozatot az tette még elképesztőbbé, hogy Ristić a meglévő polgári színház helyébe szocialistát akar (vö. D., 1985. X. 31.).

Erről azonban egy bemutató tájékoztatójának elképesztően rossz fordítású, akaratlanul is önkarikírozó vallomásából (1987-ben) sem tudhatunk meg többet: „A rendezés lényegében kétségbeesett küzdelem, küzdelem arra, hogy megfogalmazzuk létezésünket a világban. Ilyen értelemben a rendezés utopikus jellegű, úgy az ahogy minden politikai társadalmi projektum is, amelyik a világról tudásunk mellett az emberi egzisztenciával és esszenciával összhangban egy igazságos szabad, emberi világ megteremtésére törekszik. Ilyen értelemben tehát a rendezés utopikus fenomen, amelyik ellenszegül a létező kozmogóniákat tagadó törekvéseknek. Azoknak a törekvéseknek, melyek minden új kozmogóniát igyekeznek porrá őrölni. Mi olyan korban élünk, amikor egyetlen konvenciónak számít a kozmogóniák megdöntése, mivel a legfontosabb kozmogónia szerint a világ megismerhetetlen, mert az emberi agy nem nőtt fel hozzá.” Valamilyen félig sem megemésztett olvasmányélmény köszön vissza e gusztustalan masszából...

Hogy mi köze lehet a szóban forgó rendezői gyakorlatnak a szocializmushoz, arról semmit sem tudunk meg. S ez annál inkább érthető, mert a színházi diktátor tevékenysége egyre inkább a tőkés kíméletlen kizsákmányoló módszerére emlékeztetett, beleértve a munkatársainak testi-lelki sanyargatását – amiként erről Gombás Gabriella számolt be (M.S.Z., 1986. V. 18.). A saját munkatempóját erőltette a színészekre, akik 12 órát is dolgoztak naponta. 1986 tavaszán csak egy hónapos nyári szabadságra volt kilátás. A nagy rendtelenség közepette nemigen lehetett előre tudni az eseményeket. A vezető alapvető lélektani érzéketlenségére vallott, hogy nem tisztelte a színészek önértetét. A szarajevói vendégszereplés során a szabadkai Népszínház és a színészek neve nem szerepelt a plakátokon, csak Ristićé.

A működést azonban átmenetileg biztosították az anyagiak. Úgyhogy a főnök távollétében egyelőre jól végezhetette a dolgát az őt helyettesítő csoport. Hogy a darabok nem feleltek meg a vidéki közönség igényeinek (Topolyán pl. csak tizenketten nézték meg az egyik darabot), az nem számított.

A színház munkatársai közötti ellentétek tovább

fokozódtak, a szerb és a magyar társulat egyaránt elégedetlenkedett. A többség bojkottálta a referendumot, a színház öngazgatási alapokmányok nélkül erőltetett menetben működött. Sok volt a tiltakozás, a panasz. Aszerint, hogy ki milyen megbízást kapott az igazgatótól, rendkívüli, olykor hihetetlennek tűnő juttatásokban, privilégiumokban részesülhetett.

Kovács Frigyes kettőssége a többség részéről nem követett példa. Kovács, akinek nem volt oka a panaszra, minthogy Ristić (kezdetben) játszatta, lényegében nem ellenezte az új koncepciót, viszont a lelkiismeretére hallgatva a magyar társulat fejlesztése mellett kardoskodott és Topolyán tájszínházat alapított, amely a megfélemlített helybeliek miatt nem bontakozhatott ki. Az erőszakos igazgató számára ui. ez a kísérlet nem lehetett több szeparatizmusnál, nacionalizmusnál, szemben az egyedül üdvözítő kétnyelvűséggel, a hibrid jugoszlávsággal.

Hogy a szocializmus Ristić számára nem volt több rombolásnál, azt számos tény tanúsítja. Ő valójában azt a pusztító tevékenységet folytatta a színházban, mint amire a délszláv hatalom mutatott példát a magyar művelődés tárgyi értékeinek pusztítása tekintetében Trianontól errefelé. A burzsoá színházat folszámolandó, áthordatta a székeket a Jadran moziba, azzal az indokkal, hogy az épület minden tekintetben használhatatlan. Állítólag vagy teljes rekonstrukcióra, vagy pedig újjáépítésre lett volna szükség, viszont a Műemlékvédő Intézet igazgatója a műemlékké nyilvánított épületek átalakítását nem engedélyezte. Ez azonban nem akadályozta volna Ristićet a színház belterének a főtérrel való egybeolvasztásában, ifjúsági szórakozóhelyre emlékeztető kiképzésében. Utóbb többen vélekedtek úgy, hogy kisebb javításokkal még egy jó ideig színházként működhetett volna az épület.

A legnagyobb baj az egész vállalkozásban az, hogy Ljubiša Ristić „szocialista”, „avantgárd” (valójában posztmodern) színházi kalandjai költségeinek nagyobb részét a szabadkai polgároknak kellett fedezniük. A Yu-fesztről, tengerparti luxusszállóból, bárakból, éttermekből, a JAT-tól érkezett számlák 1987-ben óriási, többnyire luxusjellegű kiadásokról tanúskodtak akkor, amikor egyes számítások szerint Szabadkán 30 000 dolgozó keresett havonta kevesebbet, mint Ristić kedvenc színésze, Rade Šerbedžija – naponta. A csőd magát a munkát is fenyegette: a személyi jövedelmek késni kezdtek, sőt csökkentek, s a színészek nem akarták fölvenni a járandóságukat. A színház számvevősége ellenőrizetlenül működött, nem lehetett

tudni, melyik munkaszervezet mennyit adott.

Mindennek dacára kemény igazolói is voltak Ristić törekvésének. Jellegzetesen vidéki és ostoba vélemények hallatják magukat. Boško Kovačević funkcionárius szerint pl. az a fontos, hogy fölfigyelt „ránk” a világ. És Balla László is úgy gondolta, hogy ha az egész ország elfogadta azt, ami Szabadkán történik, akkor az újságírók részéről – különösen ha készülő darabot fitymálnak – kicsinyesség a hangulatkeltés. Balla nagylelkűen nem a magyar polgárokat vonta felelősségre azért, mert közülük igen kevesen voltak jelen a 20 000 néző között, akik megtekintették Ristić darabjait, hanem a háttérből izgatókat. (Vö. M.SZ., 1986. VIII. 16.) Hasonló véleményen volt Szabó Zsombor építészmérnök is. Petkovics Kálmán viszont egyenesen mentegette Ristićet a Dugának és a Večernji listnek adott nyilatkozatai kapcsán, mondván, hogy az a kétnyelvű színházával visszafordítja, Jugoszlávia számára nyeri meg a Magyarország felé néző magyarokat. Petkovics ugyanakkor elégedetten állapította meg, hogy a közönség régebben is kétnyelvű volt, hála a vegyes házasságoknak. Az ilyen szemlélet abban is a bizonyítékát látta az erőszakos igazgató megváltó voltának, hogy míg Szabadkán a magyar nyelvet kéri számon tőle, addig Belgrádban „magyaróznak” (magyarpártinak) tartják.

Persze, egyre csökkent a fellegjárók száma a szabadkai színházrajongók között. Nyilván azzal összefüggésben is, hogy különösen a nyugat-németországi és a mexikói vendégszereplés irritálta őket. **Odadörgölődtünk Európához** – írja le a beszédes címet a 7 Napban Barácius Zoltán (1987. VI. 12.). Ebben a hangulatban az egyik olvasó hozzászólása egyenesen társadalmon kívülieknek tekintette Ristić játékszabályait. Az igazgató ui. nem kapott jóváhagyást sem a színház öngazgatási egységeitől, sem a pártalapszervezettől. Legkevésbé pedig a közönségtől. Attól sem függetlenül, hogy az ő színházában nem egyszer csak állva vagy guggolva, ideoda rohanva lehetett az előadást figyelemmel kísérni. Olykor pedig sehogyan sem, mivel a palicsi éjféli előadásokat csak autósok nézhették. A neves rendező emellett olyképpen is megrövidítette a szabadkaiakat, hogy 10 milliárd dinár értékben 28 előadást tartott Kotor számára. Ezzel a javakat átömlesztette más művelődési terület javára.

A felelős politikai testület (a Szocialista Szövetség Községi Választmányának Művelődési Szakosztálya) egyértelmű állásfoglalás helyett – lavírozva – eszmec-

seréket rendez. A magyarországi színészek bevonása mellett vannak, de tiltakoznak a Magyar Szó kritikáinak állítólagos egyoldalúsága miatt, s a vajdasági politikusok nevének meghurcolása ellen is. A tájolás hiánya nem esett kellő mértékben latba a bírálatokban. Közben újabb ellenfelek léptek porondra. Satai Pál is óvatosan támadni kezdett a helyi érdekek képviseletében. Végül az olvasók unszolására Dudás Károly is megjelenik az egyik vitán, s állást foglal azon a területen, amelyet legfeljebb mint a kultúra részét érez magáénak. Ő is természetesen csak alternatív formában tudja elfogadni az új színházat (7N, 1987. XII. 4.). Olyan akcentusokkal, amelyek miatt a 7 Nap hasábjain vitába keveredik Judit Šimončekkal, aki kifejti: neki nem tetszik az újságírónak a gyűlésen való hallgatása.

Két év alatt Csordás Mihály viszont arra jött rá, hogy Ristićnek csak az a problémája, hogy kizárólag rendezéssel kellett volna foglalkoznia, nem pedig művelődéspolitikai céllal „gettóból” kimenteni az embereket (7N., 1987. XII. 4.). Csakhogy a „rendezés” továbbra sem talált kellő fogadtatásra Szabadkán. Az 1987. év egyik utolsó vitája kapcsán az újságíró arról számolt be, hogy a hozzászólók szerint a diákoknak csupán elenyésző hányada látogatja a színházat. Aztán a munkaközösségek 350 küldöttségéből 30 mégis összeszedi a bátorságát és előadja az elmarasztaló véleményét.

1988/89-ben a fenyegető háború és a fokozódó egzisztenciális gondok részben elvonták az emberek figyelmét az ő szemükben minden tekintetben romnak számító szabadkai Népszínházról. Ambícióban, külföldi vendégszereplésekben persze ekkor sem volt hiány, habár a színházi tér nélkül olykor kérdésessé váltak a szabadkai bemutatók. A tetejében már 1988 elején följelentést tettek a Népszínház ellen a háromnegyedévi mérleg meghamisítása, a szabálytalan ügyvitel miatt. S az eset kapcsán fiktív váltót is emlegettek. Ehhez egy „tyúkper” is társult: a Szabadkai Filharmónia bíróság útján visszakövetelte a Népszínházról az eltulajdonított leltári értékeit.

Nem csoda, hogy a kritika fokozottabb kétellyel fogadta az előadásokat. Már a címek is gúnyosak: **Tűzijáték, lángszőnyeg, tömjénfüst – Közönségre várva – Szabadka, akárcsak Genf – A trójai ló hadművelet – Gyanús színházmodell – Színházi tyúkper...** – olvashatjuk a lapokban. Ristić államfenntartó missziójának tudatában azonban ekkor sem akart alászállni a fellegekből. A színház nyugtázza a zársummadást, mert állítólag külföldről 350 000 dollár

érkezett. Pedig aligha állt a külföldiek érdekében az „egységes jugoszláv kultúrtér”-nek, Ristić hangoztatott céljának a megteremtése. Persze, számára a jugoszlávság avantgárd nemzetköziséget is jelentett. Ennek fejlesztése érdekében viszont számítógépközpontot akart létesíteni, hogy könnyebb legyen a kapcsolattartása (M.SZ., 1989. III. 9.).

A közvetlen támadások azonban ez idő tájt is fölbukkantak. Pósa Rózsa időnként élesen, de pontosan összegezte a károkat, amelyeket Ristić a szabadkai színházi életnek okozott a mértéktelen önbizalmával. Szöllősy Vágó Lászlónak azzal a javaslatával viszont már képtelen egyet érteni, hogy a majdnem harmadára csökkent magyar színészgárdának a Népkörben kellene megpróbálnia a színház újraalapítását. Az érv: a színhámosnak kell távoznia az adott célra kellően fölszerelt épületből (M.SZ., 1990. II. 20.). A „kell” hangsúlyozása ekkor még a demokráciába vetett hitet jelenti, amely a kitört polgárháborút követően a kilencvenes években egyre inkább a „kellene” alakot ölti. Ma már világosan látszik, hogy a Népkörben, annak két világháború közötti szellemét újjáalkotva kellett volna – demonstratívan – megteremteni a magyar színjátszás alapjait. Akkor is, ha ebben az időben többen nyilatkoztak úgy, hogy a színház épülete nem használhatatlan, s a megjavítása nem kerülne túl sokba. Akkor is, ha a Népkör nem rendelkezett a korszerű színjátszás feltételeivel. (Éppen ezért!)

Előbb azonban az illúziók iskoláját kellett kijárni, a testvériség-egység valós tartalmát fenéig kimeríteni. Tapasztalni adatott (vagy legalábbis úgy kellett tenni, mintha az ember csalódna a változott mentalitásának gondolt helyi politikusokban), hogy a szabadkai Végrehajtó Tanács az általa kinevezett bizottságnak a vizsgálati eredményét sem hagyja jóvá, ha az nem felel meg a jugoszlávságot sulykoló állampolitika eszményének. Márpedig nem hagyta jóvá, mivel a bizottság az épület gyors és célszerű följújítása, a kocsma és a biliárd kiköltöztetése, a szerbhorvát, illetve a magyar társulat visszaállítása, a tájolás folytatása, külföldi színészek és más koncepciójú rendezők szerződtetése mellett foglalt állást. Nem adatott tehát lehetőség a küldötteknek a döntésre. Ez ilyen formán még egyszer megisméltódott, s csupán a harmadik jelentés alapján látott lehetőséget a Végrehajtó Tanács a ristíci koncepció átmentésére. Akkor, amikor már Ljubiša Ristić az újvidéki Szerb Nemzeti Színháznak az igazgatója volt, s még annyi figyelmet sem szentelhetett a szabadkai színház valós gondjainak (a többi között a tájolás köte-

lességének), mint korábban, s inkább csak az „etnikailag tiszta”, vagyis az anyanyelven működő színház születésének megakadályozásában, az ennek működésére átutalt tartományi támogatás eltulajdonításában gyakorolta a szerepét. A tartományi oktatási és művelődési miniszternek (Szám Attilának) csak az volt a fontos, hogy magyar előadások is legyenek. A magyar társulat létét a színház belügyének tartották.

Az időközben nagy nehézségek árán polgármesterré lett Kasza József személyében új ellenféllel találta magát szemben az államvédelmi szerepét mind kevésbé titkoló szerb színházi diktátor. Ristić köre kezdetben a külföldi sikerekben találja meg önigazolását – a magyar sajtóvisszhang nézőket manipuláló konzervatív elfogultsága ellenében. A magyar társulat visszaállításának szándékát viszont a rendszer alattomos megbélyegző kifejezésével, az „etnikai tisztasággal” próbálja ellehetetleníteni. Rákényszerül az övön aluli ütésekre, minthogy már az általa korábban futtatott színészek (Jónás Gabriella, Korica Miklós) is továbbállásra készülődnek. Ha ui. a világhír szárnyain még meg lehetett bocsátani a színházi nyelv zavarosságát, az anyanyelv visszaszorulását, ugyanakkor a színészek növekvő egzisztenciális bizonytalansága a realitásra való ráeszmélést serkentette. Olyannyira, hogy senki sem meri fölvenni a színházi diktátor odadobott kesztyűjét: senki sem képes a dotáció felét elfogadva újjáalakítani a magyar (nyelvű) társulatot. Viszont tény: a vajdasági magyar közvélemény gyorsan megfélelkezik erről a – mindenképpen érthető, de mégiscsak – gyávaaságról. Arról, hogy etnikai tisztaság vádja ide, fasizmus rágalma oda, az anyanyelvi színház védelmére kész embereket senki sem merte mozgósítani, mivel a „közvélemény” legfeljebb csak feleselni bátorkodott azokkal, akik a jugoszlávizmus terrorját a színházra is kiterjesztették Szabadkán.

Ezzel összefüggésben Ristićnek a magyar nyelvű sajtó állítólagos ellenpropagandájára vonatkozó vádja is egyoldalú. A 7 Nap kedvezően fogadta, nem támadta, igaz, hónapokig hallgatott róla. Csak az új színház kudarcának jelei ösztönözték elmarasztaló bírálatra. A Magyar Szó viszont – Bartuc Gabriellának köszönhetően – mindvégig dicsérte. Persze, elsősorban a szerbhorvát előadásokat. Igaz, először Gerold és Gombás Gabriella, majd utóbb Szöllősy Vágó László révén, támadta is. Miként a Dolgozók és a Képes Ifjúság is. S ugyanezt tette a Napló számos éles hangnemű cikkében, interjújában. A kifogások azon-

ban elsősorban a színház nyelvhasználata, illetve a magyar előadások kapcsán hangzottak el. A színházi diktátor az ígéretével ellentétben nem tanult meg magyarul. Arra pedig tudatosan nem fordított energiát, hogy a magyar ajkú néző szemével nézze a műhelyében rendezett vagy legalábbis a szárnyai alá vett darabokat. A kaposvári színház vendégszerepeltetése a **Marat halála** kapcsán még sokat ígérő telitalálat volt, viszont a meghívott magyar rendezők munkájába, ha lett volna ideje, akkor sem lehetett volna érdemi betekintése Ljubiša Ristićnek.

A pohár betelt, s a vajdasági magyarok akkor megalakult érdekvédelmi szervezete, a VMDK fölismerte a létjogosultsága bizonyításának egyik fontos lehetőségét. Az általa megszervezett petíciót tartományszerte több száz közvetítő kínálta aláírásra a magyaroknak. Ebben az előző évtizedben elképzelhetetlen vállalkozásban húszezernél több ember a kézjeggyel jelezte, hogy a hagyományos műsorszervezet visszaállítása mellett van, s fontosnak tartja az épület rendbe hozását, a tájolást és a támogatás célszerű felhasználását.

Erre Ristićnek sem kellett több, s már az akció elején kijátszotta azt a kártyáját, amely ellen a magyarok az előző évtizedben többé-kevésbé védtelenek voltak, s a beléjük nevelt félelem révén az állam pillanatnyi szükségletei szerint zsarolhatták őket. Ristić és felesége, Nada Kokotović pamfletet jelentetett meg (M.SZ., 1990. VIII. 3.), amelyben egyrészt az északi határ általuk fontosnak tartott védelmére, másrészt pedig ennek okára, az állítólag éledő magyar fasizmusra céloznak. A több párt által támogatott petíció mögött – a régi délszláv paranoiának megfelelően – szegedi támogatottságot és a Római Katolikus Egyház mesterkedését gyanítják. Szerintük a fasiszták egyelőre még a szerkesztőségekben és a házakban vannak, nem vonultak ki az utcára a kirakatokat beverni és lincselni. Jellemző, hogy az ő ószláv-kommunista mentalitásuk szerint a polgárok írásban kinyilvánított tiltakozó, ill. követelő véleménye lincselési szándékkal azonos. Ebben az időben legfeljebb tiltakozni lehetett a Ristićéhez hasonló ocsmányságok ellen, pereskedni nem volt érdemes. Így aztán Kabók Erika a leközölt pamflet mellett visszautasította a rágalmakat.

Nincs az a sértés, amelyet a délvidéki magyarok nem lettek volna kénytelenek lenyelni. Németh János szelíd iróniával búcsúztatja, miként Szabó Lajos is. Főleg a lefasisztázás fáj nekik. A magát mellőzöttnek érző Árok Ferenc színész is ekkor mondta ki:

„Tucatárúként kezelt bennünket Ristić.” (7N., 1990. VIII. 24.) Ekkor még sokan reménykednek, hogy a városból kiutált színházi diktátornak nem lesz képe folytatni a magyar- és kultúraellenes tevékenységét.

Az akcióra természetesen következett a reakció. A néhány délszláv női név után, sajnos, egy magyar férfiúé (Balla Lászlóé) is fölbukkan azok között, akik ellenpetícióhoz kezdenek aláírásokat gyűjteni a jugoszláv „avantgárd” színház védelmében (M.SZ., 1990. IX. 13.) Az eredmény mérsékelt. Az alig 6-7000 aláírás tanúsága szerint arra is lehet gondolni, hogy a „fasiszták”, ill. az általuk félrevezetettek száma jóval nagyobb annál, mint ahogyan azt Ristićek sejtetni igyekeztek.

Az ellenpetíció lényeges mozzanata, hogy nem a ristíci színház megtűréséért, hanem az egyeduralkodó voltáért szállt síkra. Ezért a magyarok közül sokan merő dacból a színházi diktátor távozása mellett foglaltak állást. Még Ristić egyik kedvezményezettje, Kovács Frigyes is, stílusos szellemességgel – **Testvérem az egységben, go away!** – a Naplóban vesz búcsút a nagy főnöktől (1990. VI. 27.). Azonban két hónap alatt valamennyi elpárolgott a színész dühéből, úgyhogy most már egy külön és sajátos színház formájában a ristíci is el tudná viselni, az egészséges konkurencia és a béke érdekében (N., 1990. IX. 19.). Ez lett volna a normális megoldás – mondhatjuk ma, ha a jeles rendező óvatosan visszahúzódott volna a „kaptafájához.” Ma sem lehetünk biztosak benne, hogy ez utóbbiban a cezaromániája vagy pedig a gonosz (belgrádi) küldetése akadályozta-e. Ezzel kapcsolatos kétségének adott hangot Brenner János is, amikor arról vallott, hogy „kezdettől fogva van egy rossz érzésem: Ristić szabadkai megjelenésében szándékosság van. Valahogyan kiprovokálni az itteni magyarság tűrőképességét. Beléjük talpálni egy érzékeny pontjukon.” (N., 1990. VIII. 22.)

Természetesen dőreség lenne nem venni tudomásul, hogy nacionalizmus is lappang a magyar polgároknak az anyanyelvi színházi előadásokat követelő petíciójában, s nem ritkán a déli „avantgárd” iránti viszonyulásukban is. Olyanok is megszólaltak a Ristić elleni szóbeli fölkelés idején, akiknek korábban kisebb gondjuk is nagyobb volt a színháznál, úgyhogy meg sem fordult a fejükben, hogyan lehetne anyagilag javítani, szellemileg pedig emelni a szabadkai (a vajdasági) színjátszás színvonalát. Csakhogy az ő nacionalizmusuk a nemzeti elfogultságnál mélyebbről, önvédelmi igényként, a korábban fölgyülemlett másfajta sérelmek megnyilatkozásaként tör föl. Az évtizedek óta leginkább takargatottan fosztogatott várost ezekben az években nyíl-

tan fenyegeti a balkáni diktatúra. A szerbesítés tébolyának fokozódásakor a növekvő anyagi károsodásért a kimondott szavak, a tiltakozások által lehetett némi- leg elégtételt szerezni. Elsősorban a nemzetiségi jogok szűkülése, a magyar nyelv visszaszorulása miatt háborogva.

Az államvédelem viszont a jugoszláv egység megbontásában látta e törekvés lényegét. Hiába próbálták szájba rágni a publicisták – elsősorban Gerold és Dudás –, hogy a jugoszlávság nem születik parancsuralomra, hanem csak a kiélt különbözőség sajátos harmóniájaként valósulhat meg, a kisebb- és fősbrendűségi érzetből egyaránt táplálkozó délszláv üldözési mánia a másságban szakadár fenyegetést érzékel. Annál inkább, minél nyilvánvalóbb számára, hogy a titói célok csődöt mondtak, s a recsegő-ropogó országot legfeljebb a szerb uralom tarthatja egyben.

Hogy milyen mélyre süllyedt a jugoszláv beállítottság szellemi szintje, az a petíció egyik aláírójának a 7 Napban közölt cikkéből egyértelműen kiderül (1990. IX. 21.). A nyilatkozó (főltehetőleg tanár) nem éri föl ésszel, hogy a közönségnek – ha fontos szerepet szán a kultúrának a saját sorsa irányításában – nem csupán joga, hanem kötelessége is a színház koncepciójának fölülbírálása. Akkor is, ha a színháznak – kellő taktikával – inkább formálnia, mint kiszolgáltatnia kell a közízlést. A nyilatkozó – a jugoszláv kultúra jellemző sznobizmusának megfelelően – nem akarja tudni, hogy a színház nem emberfeletti abszolútum, hanem szolgálat. A színház valóban „szószék”, „tanterem” és „műhely”, ahonnan az anyanyelvnek kell tisztán csengenie, csak nem olyan leegyszerűsítetten, az esztétikai élménytől függetlenül, ahogyan azt a szerb politikai érdekeknek e szószólója gúnyolódva gondolja. A kommunisták által megrontott kultúrájú vajdasági embereknek (nemzetiségtől függetlenül), sajnos, alapvető ismereteket is kellett volna, hogy közvetítsen a színház az élmény hullámhosszán. Jól tudta ezt az állam, amely mindenáron a barbár keveréknyelvűséget részesítette előnyben ott, ahol ezáltal a vélt szeparatizmusnak és irredentizmusnak a csíráját akarta a nemzetiségi anyanyelvűség fölszámolásával megsemmisíteni.

A nyilatkozó a saját lelkiállapotát vetíti bele az uralkodó politika közhelyeibe, mikor kijelenti: „Sorainkban... pánikszzerűen védik egyesek a különbözőségekre való jogukat, félve, rettegve a nyelvek és kultúrák érintkezésétől, átszövődésétől.” A multikulturalizmus valóban úgy kellett volna, mint a kenyér. Ha

egyáltalán létezett volna emberéletet okosan megtartó kultúra a délszláv kommunizmus típortá tájon. A multikulturalizmushoz a nemzeti kultúrák szuverén fejlődése során lehetett volna eljutni. A jugoszlávizmus a maga nagyszerb akarnokságával, a szabadkai színház átmeneti többnyelvűsítésével ettől a normális államérendnek is megfelelő polifóniától akart megszabadulni.

Mit számított a színházügyben is fő szerepet játszó államvédelemnek, hogy ekkorra már az „avantgárd” megváltó újvidéki manipulációi is napvilágra kerültek (M.SZ., 1990. X. 25.)! A Szerb Nemzeti Színháznak ui. a ristići kényszerigazgatás évében 7 millió dinár vesztesége keletkezett. (Ebből 3 millió a Tartományi Művelődési Alap lelkén száradt, minthogy nem utalta át az ígért összeget.)

Aligha lehet független ettől a ténytől az, hogy az újvidéki Gerold László budapesti levél formájában (M.SZ., 1990. XI. 4.) nyíltan a színházi zsarnok elűzésére buzdított. Az örökölt közönyt és a növekvő fásultságot ostorozza, amikor szemrehányást tesz a VMDK-nak, hogy nem kezd akcióba a meghíúsult petíció után. Külön hívja föl a figyelmüket a színházi életben érdekelt íróknak (Tolnai Ottónak, G. Fehér Gyulának, Varga Zoltánnak, Kopeczky Lászlónak és Deák Ferencnek) a tiltakozás folytatásának a fontosságára. Gerold – nem úgy, mint az előtte megszólalók nagy többsége – a helyzetnek megfelelően pánikszzerűen és türelmetlenül reagál az eseményekre. Adekvátan és teljes erkölcsi joggal. Az adott körülmények között az ő hangja a leghitelesebb. Pedig – immár köztudott tények alapján – kemény vádakot szögez Ljubiša Ristić mellé, demagógnak, hazugnak, csalónak, rágalmazónak stb. titulálva őt. A tartományi minisztériumot is gyáva taktizálás bűnében marasztalva el.

Nagyon is érthetően. Ekkora (1991-re) már ui. a szabadkai színházzal kapcsolatos tartományi események úton-útfélen az abszurd komédia jegyeit mutatják. Pl. az is kiderül, hogy a szerencsétlen szabadkai Népszínház az újvidéki Szerb Nemzeti Színháznak 633 000 dinárral tartozik, amely összeg behajtása végett meg is jelennek az érdekeltek. Ristićet viszont beperelik, de hiába védte 4 ügyvéd, kiderült, hogy – ha figyelmetlen gépiességgel is, de – fiktív szerződéseket írt alá, hogy az így eltulajdonított összegből fedezze a színházban megszokott koktélparkot. Emellett Újvidéken a Vajdasági Művelődési Alap keretében bizottság alakult a tájolóással vállalt kötelezettségek teljesítésének fölülvizsgálására. Ristić

ui. hamis adatokat közölt a tájolással kapcsolatban, s a fellengzős kijelentései ellenére újabb pénzt igényelt a magyar előadásokra. Ennek ellenére az Újvidéki Színháznak részben át kellett vennie a tájolás feladatát. Ami érthető, ha Kabók Erikának a ristíci szélhámosság kapcsán a tájolás minőségének vizsgálatára kell fölhívnia a figyelmet, mivel a nagy kultúramegváltó megvásárolt silány produkciókkal szúrja ki a vidéki magyarok szemét (M.SZ., 1991. II. 17.).

A cél azonban szentesíti az eszközöket. Az ezután következő horvátországi, majd boszniai tömeges rablógyilkosságokhoz képest, vagyis egyelőre ezeknek a történéseknek az előérzetében nem sokat számít, hogy Ljubiša Ristić folytathatta a szabadkai (tartományi) színházi garázdálkodásait. Elfeledkezve a szabadtéri játékaiknak csődjéről, arcátlanul jelenti be az igényét, hogy neki 3-4 épületre lenne szüksége, de a város csupán egy mozitermet hajlandó a rendelkezésére bocsátani. Hogy ez éppen a még viszonylag tűrhető számú nézővel működő Jadran, amiatt a legkevésbé fő a Ristić-párti vezetők feje. Ennek kapcsán először azzal hitegetik a szabadkaiakat, hogy 1993/94-re följújtják a színház épületét, de mikor a szakemberek jutnak szóhoz, kiderül, hogy a pályázatra befutott művek közül négyre támaszkodva, csak az ezredfordulóra tudják befejezni a javításokat.

Közben átmeneti megoldásként kínálgatik a kiskunhalasi, ill. bajai színházzal való szövetkezés igénye, amely ügyben Kasza polgármester próbál eljárni, végül lemond a magyarországi támogatásról. Ekkoriban tapasztalja meg, hogy az ilyen ügyekben a többségiek vehemensen támadják a régi kulcs szerint, míg azok részéről, akiknek az érdekét képviselni igyekezne, nincs érdemi támogatás, vagyis az ilyen vállalkozás során legfeljebb egy kisebb csoport élén eshet csapdába. Nem ide tartozik annak bizonyítása, hogy ezt a leckét a későbbi években túlságosan is jól megtanulta.

A másik kísérlet Bosnyák Istvánnak a vajdasági magyar színjátszás kapcsán szervezett kerekasztal-beszélgetésén elhangzott javaslatból ered. Faragó Árpád és Vajda Tibor elképzelése szerint a tervezett Vajdasági Magyar Népszínház Szabadkán kapna helyet, de koordinálná a vidéki tagozatok munkáját.

Ennek szellemében gondolkodnak a Szabad Líceum résztvevői is 1993 januárjában. Itt azonban inkább a leendő színház programjáról esik szó, Vajda Gábor bevezetője után. (Vö. M.SZ., 1993. I. 15.) Arról, hogy különös tekintettel a körülményekre és a

lehetőségekre, az esztétikai szempontot a nevelő és a megismerő aspektussal egyeztetve kellene érvényesíteni. A sznobizmus ellenében lassan győzve le a provincializmust mint tudatlanságot, lelki hasadtságot, történelmi időn kívüliséget. Ezt a törekvést a városvezetés Kovács Frigyes próbálkozásai ellenében gondosan elszabotálta, s a későbbiekben sem engedte kellő mértékben kifejezésre jutni, mert a szerbiai belügy érdekével ellenkezik a vajdasági magyarság öntudatosodása, önmagáról és a világról való szuverén gondolkodása. De különben is: a cezarómánia mindig eltökélten és teljes erővel igyekszik a saját homlokmagasságában tartani a kultúra plafonját...

Így aztán máig elhallatszik Barácius Zoltán akkori önkritikus lélekharang-kongatása: „Mi vajdaságiak – pontosítsuk: szabadkaiak – elvesztettük a csatát. Még csak nyilatkozni sem tudunk/merünk őszintén, gátlástalanul a színházról. A Nagy Mellédumálás dívik. Sírunk-rívunk, megadjuk magunkat a sorsunknak. ...el akartuk hitetni a közvéleménnyel, hogy mi vagyunk a világ közepe... A hamis értékképzés, a ragaszkodás egy régen megunt stílushoz/formához előbb-utóbb a totális csődhez vezet.” Miközben Nagybecskereken, Zomborban, Versecen új fényben ragyog minden, Újvidéken pedig új színház épült. (M.SZ., 1992. I. 23.)

Ne ámítsuk magunkat: a szabadkai színházi kultúrát nem Ljubiša Ristić tette tönkre, ő csupán durván fölgyorsította, s energikusan befejezte a korábbi évtizedek körültekintően etnocíd „munkáját”. Ezért – bizonyos értelemben! – hálásak is lehetünk neki...

Rövidítések: M.SZ. – Magyar Szó, 7N – 7 Nap, D. – Dolgozók, N. – Napló, – CS.K. – Családi Kör